

קנין פירות כקנין הגוףראשי פרקים

א. הקדמה

ב. הצגת החקירה

ג. השלכות החקירה להבנת המושג קנין

ד. הסבר הסברא החולקת

ה. הבנת סברות בקנין פירות בעקבות החקירה

1) דברי הגמרא בדעת ר"י שאלולי שאמר דעתו לא היה מוצא ידיו ורגליו

2) קנין לזמן - כקנין פירות

3) קניית אחרוג במתנה על מנת להחזיר

א. הקדמה

ישנה מחלוקת בגמרא האם קנין פירות כקנין הגוף דמי או לאו כקנין הגוף דמי. במאמר זה ברצוני לעסוק בבירור. נושא אחד בסוגיה זו, והוא: האם המ"ד הסובר כקנין הגוף דמי כוונתו שכקנין הגוף ממש באופן מציאותי, או שבאופן הלכתי. יחשב במקרים מסוימים קנין פירות כקנין הגוף.

ב. הצגת החקירה

בגמרא (גיטין מח, ב"מ צו, ב"ב קלו) מובאת מחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש בענין קנין פירות, רבי יוחנן סובר כקנין הגוף דמי וריש לקיש סובר לאו כקנין הגוף דמי.

מ"ד קנין פירות כקנין הגוף מעורר תמיהה, מדוע יחשב קנין הפירות כקנין גם של הגוף, הרי הקונה קנה את הפירות בלבד ולא את הגוף?

לשאלה זו נציג שתי אפשרויות לתרוץ:

(1) יתכן שישנן פירות שמקושרין לגוף באופן כזה שברור שמי שקונה את הפירות קונה גם את הגוף. כמו שאדם שקונה ארגז פירות אינו משלם על הארגז כי הארגז בטל לגבי הפירות, כך אדם הקונה את כל הפירות שיגדלו מעץ מסוים יוצר מצב שאין לאחר זולתו אפשרות להשתמש בעץ, ולכן גורם לאיבוד החשיבות של העץ לעומת הפירות לגבי שאר אנשים וכאילו קנה את העץ עם הפירות.

(2) יתכן להסביר שקנין הפירות כקנין הגוף רק באופן הלכתי, ומשמעותו של הקנין היא לא רק לגבי הפירות הקנויים לגמרי, אלא גם לעוד כמה תפקידים שהאדם צריך לעבוד בעץ למען הפירות, ותפקידיו אלו מגדירים את האדם מבחינה הלכתית כבעל העץ לענין כמה דינים, כגון הבאת ביכורים מהעץ.

ג. השלכות החקירה להבנת המושג קנין

המושג קנין מבטא מציאות הנקבעת על ידי הגדרת בני האדם, ואלמלי שנורמות בני האדם היו קובעות שלאחר שנתת כסף למוכר והחפץ בידך החפץ נקנה, היה ניתן להעלות על הדעת שעוד לא נגמרה העסקה, כפי שברור שכשאחד הצדדים לא נתן את שלו עוד לא חלה העסקה. יוצא איפוא, שקנין הוא לא רק מגדיר מציאות שכבר נמצאת אלא עצם המציאות נוצרת על ידי ההגדרה שמגדירה את המציאות. ההגדרה הקנינית יוצר חלות בדבר.

ומתוך כך, כשדנים בקנין פירות כקנין הגוף או לאו, נשאלת השאלה האם אותו קנין פירות, שהוא קנין ממשי בפירות, קונה באותה מידה גם את הגוף, או שאותו אקט של קנין פעל פעולה כפולה: בפירות - יצר קנין מלא, ובעץ-החיל רק חלויות דיניות מסוימות בעקבות הקנין המלא שבפירות.

ד. הסבר הסברא החולקת

דעת המ"ד קנין פירות לא כקנין הגוף ניתנת להבנה בעקבות ההסבר בדעת המ"ד קנין פירות כקנין הגוף. אם הדעה שקנין פירות כקנין הגוף סוברת שבאופן ממשי מציאותי הקנין הוא גם בגוף, יתכן להעמיד שהחולקים טוענים שאכן יש לעיתים השלכות דיניות גם על הגוף, אבל אין זה אומר שבקנין פירות הגוף קנוי ממש. ומשום כך סוברים הם קנין פירות לאו כקנין הגוף. ויתכן שאף יסברו שבכל מקרה לא יהיה לאדם שום השלכות כל שהן על העץ אלא רק בעיבודו ושימורו למען הפירות.

ואם כוונת מ"ד קנין פירות כקנין הגוף היא שרק באופן הלכתי יהיו השלכות לקנין הפירות בגוף. הרי שהמ"ד החולק סובר שאפילו באופן זה אין קנין הפירות פועל על הגוף ודעתו היא שקנין הפירות חל בפירות בלבד ותו לא, כיון שאין לקנין כח לעשות מעבר למה שסיכמו שני הצדדים. הנראה מזה לענין הגדרת המושג קנין, שהקנין אינו יוצר חלות או הגדרה מכוחו אלא רק מעלה את העובדות שישנם ונותן להן שם והגדרה רשמיים.

ה. הבנת סברות בקנין פירות בעקבות החקירה

1) הגמרא בגיטין (מח.) אומרת: "א"ר יוסף אי לאו דא"ר יוחנן קנין פירות כקנין הגוף דמי לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש דא"ר אסי א"ר יוחנן האחין שחלקו לקוחות הן ומחזירין זה לזה ביובל ואי ס"ד לאו כקנין הגוף דמי לא משכחת דמייתי ביכורים..."
נשאלת השאלה האם סברת הגמרא בדעת ר"י היא סברא שנימוקה הוא הלכתי או מציאותי.

שיטה א. מציאותית - ההגיון אומר שבמקרים מסוימים לא יתכן לקנות את קנין הפירות ללא הגוף, כמו קנין לזמן, שמשווים אותו לקנין פירות, שבו לא יתכן מצב שהאדם יקנה שדה לזמן ולא יוכל לחפור בו וכדו', ומובן מכך שאם נותנים לאדם בעלות בפירות נותנים לו גם איזו שהיא בעלות ורשות בשדה לחפור ולעדור בו עד כדי שהאדם נחשב לבעלי השדה לענין הבאת ביכורים וכדו' ואילולי שר' יוחנן היה אומר כך לא היה מוצא ידיו ורגליו.

שיטה ב. מבחינה הלכתית ישנם כמה הלכות שאדם צריך לקיים בשדה שלו דוקא כגון ביכורים. ואילו רבי יוחנן לא היה נוקט בדעתו לא היו הלכות אלו מתקיימות אף פעם.

מהגמרא ברור שהשיטה השניה שהבאנו היא ההסבר הנכון שהרי הגמרא אומרת בפירוש "דאמר רב יוסף אי לאו דאמר ר' יוחנן קנין פירות כקנין הגוף לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש דא"ר אסי אמר ר' יוחנן האחין שחלקו לקוחות הם ומחזירים זה לזה ביובל ואי ס"ד לאו כקנין הגוף לא משכחת דמייתי ביכורים". נראה בפירוש שסברת הגמרא בדעת ר"י היא בהלכה ולכן נאלץ ר"י לסבור שקנין פירות כקנין הגוף דמי.

מגמרא זו רואים שמקושיה על דין של אחים שחלקו (שכנראה הוא ברור לגמרא) מנסים לברר את הדין בקנין הגוף כשקונים רק את הפירות (דין שהגמרא מסתפקת בו), ונשאלת השאלה מדוע לא יהיה ההיפך שמתוך תפיסת עולמם או ידיעה בדין קנין פירות יפסקו את הדין במקרה של האחים שחלקו. ועוד קשה על הגמרא המ"ד החולק כיצד הוא יסתדר עם דין האחים שחלקו וכיצד הוא ימצא ידיו ורגליו. ועוד קשה מהתוס' (גיטין מח' ד"ה "אי") שאומר שאומנם בדרך כלל נפסקה הלכה כריש לקיש, אבל בגלל הסברא כאן בדעתו של רבי יוחנן (לא מצינו ידינו ורגליו) נפסקה הלכה כרבי יוחנן, אם כן קשה ביתר תוקף איך ריש לקיש מוצא ידיו ורגליו (דעת תוס' שבמקרה הזה נפסק כרבי יוחנן שהולך בעקבות רבא שהאחין שחלקו מחזירין זה לזה ביובל). קושייה אלו אינן קשות, כי ריש לקיש למד מהפסוק שהאחין חולקין אחרי מות האב, שלא כרב יוחנן, ולכן אין בעיה כלל.

לשון הגמרא היא "אי לאו דא"ר יוחנן וכו'". ניתן לדייק מהגמרא שרבי יוחנן סבר את דעתו בקנין פירות תמיד ללא תלות בדין האחים שחלקו אך אלמלי שהיה סובר כך היה נתקל בבעיה בדין האחים. ומכאן ניתן להבין שדברי רבי יוחנן ניתנים להסבר בשתי דרכים מהותיות, האחד שסברת "לא מצא ידיו ורגליו" היא סיבה לדין קנין פירות, והיוצא מזה שבמקום שאין הכרח להגיד קנין פירות כקנין הגוף לא ברור אם יגידו דין זה. אך כפי שדייקנו מהגמרא נראה שיש כאן רק סימן לדין של קנין פירות שהוא כקנין הגוף, המלמד עד כמה דין זה מסתדר עם שאר חלקי התורה.

2 קניין לזמן

הר"ן בנדרים דף כט. מברר שקניין לזמן הוא כקניין פירות, והקונה שדה שבשביעית או ביובל ישמוט ידו ממנו, הרי השדה נחשב אצל אותו אדם כקנוי בקניין פירות. מתוך בירור מדוע קניין לזמן הוא כקניין פירות ניתן להבין את דין קניין פירות כקניין הגוף בנושא החקירה שביררנו, האם מדובר במישור ההלכתי או במציאותי.

הר"ן בנדרים אומר שכל קניין שאינו עולמי הוא כקניין פירות, ומשום כך אדם המקדש את אשתו לזמן מסויים הקניין לא פועל כפי שהאדם רצה, כי אין אפשרות לקנות אשה לא בקניין מלא, ודין הוא שהקידושין שהאדם קידש תפסו והתנאי שהתנה שיגרשה אינו פועל. יוצא איפוא שלא יכול להיות קניין הגוף לזמן אלא כקניין פירות ובמקום (כמו קידושי אשה) שלא יכול להיות קניין לפירות בלבד אין הקניין פועל.

הקצות ס' רמ"א סובר בניגוד לדעת הר"ן שיש קניין הגוף לזמן. יתכן להסביר שאכן הקצות חולק, אבל יתכן להסביר שגם הר"ן סובר שמבחינות מסוימות יכול להיות קניין הגוף לזמן ויהיו השלכות הלכתיות בעיקבות הגדרת הבעלות של האדם על קניינו שהוא קניין לזמן, אבל בעלות ממש אין לו על הגוף. ויתכן להסביר שישנה כאן מחלוקת בקניין פירות האם הוא כקניין הגוף במישור המציאותי או ההלכתי? הסובר שקניין פירות הוא רק במישור ההלכתי כקניין הגוף (הר"ן) הרי שבכל מקרה שהנ"מ אינה הלכתית ספק אם בעלות שניתנה בגוף תתיר להתיחס לו כקנוי כמו הפירות. והסובר שקניין פירות כקניין הגוף ממש במישור המציאותי הרי שאם קניין לזמן הוא כקניין פירות אין זה אומר שאי אפשר להשתמש בגוף אלא יש חובה להשאיר את הגוף שיוכל לתת פירות גם לאחר הזמן, ומשום מגבלות אלו השווינו בין קניין הזמן לקניין הפירות שבקניין לזמן עיקר השימוש הוא דוקא בפירות. נפקא מינה מעשית בין השיטות ניתן לראות בדין שאילת.אתרוג:

3 קניית אתרוג במתנה על מנת להחזיר

הגמרא (סוכה לה.) לומדת לגבי אתרוג "ולקחתם לכם משלכם". הראשונים והאחרונים דנים האם יכול להיות האתרוג שאול או במתנה

על מנת להחזיר. בבירור סוגיה זו ניתן להעמיד את שני ההסברים שהסברנו בקנין לזמן - קנין פירות. לפי הסובר שקנין לזמן הוא כקנין פירות וקנין פירות הוא כקנין הגוף. מבחינה הלכתית בלבד, הרי יתכן להסביר שעל אף שיש צורך להחזיר את המתנה, כרגע המתנה היא ברשותו ושייכת לו מבחינת הגדרה הלכתית, ואולי ניתן להחיל באתרוג זה דין "ולקחתם לכם-משלכם". אבל לסובר שקנין פירות כקנין הגוף הוא באופן מציאותי ממשי, הרי שכאן לדוגמא אין האדם יכול לנגוס באתרוג ודבר זה מברר שבמקרה זה לא יחול קנין הפירות גם בגוף, ולמרות שבדרך כלל קנין פירות כקנין הגוף במקרה זה מוכח שאין קנין בגוף.

הקצות ס' רמ"א נוקט בשיטה שהקנין של האתרוג שנקנה/נתקבל במתנה על מנת להחזיר הוא קנין ממשי. ושואל א"כ האם יכול האדם לנגוס בו? ובמידה ולא, מדוע אין זה פגם בקנין? ותשובתו שהקונה/המקבל באמת יכול לנגוס באתרוג והאתרוג נמצא אצלו במתנה גמורה, ובמידה והוא לא יחזיר את האתרוג או לא יחזיר אותו שלם לא יהיה זה פגם בקנין האתרוג, וגם לא יחשב דבר זה לגזל אלא יהיה חייב לחבירו מדין מזיק, יוצא איפוא שהקנין הוא קנין גמור ואדב הקונה הוא בעלי האתרוג.

ר' שמעון שקופ (מערכת הקנינים סימן ט') חולק וסובר שאי האפשרות של האדם לנגוס באתרוג או לתת אותו לאחר יוצרת הפקעה בבעלות וממילא אין אפשרות למכירת גוף לזמן, "משום שאין מכירה יותר מכח המוכר ואין זה הסרון וקנין הגוף לזמן", ומשום כך הוא מתרץ שהאדם הקונה אתרוג לזמן, קונה קנין גמור ובאמת יכול למוכרו ויכול לנגוס בו וכדו', אך יש לו התחייבות שאינה קשורה לקנין זה שהוא מחויב לתת אתרוג לחבירו ובמקרה זה אתרוג זה דוקא, ובמידה ויזיק לאתרוג הוא לא פגם בקנין אבל הוא פגם בהתחייבותו החיצונית לקנין.

ניתן להסביר את מחלוקת הקצות ור' שמעון שקופ בעקבות החקירה האם קנין פירות כקנין הגוף היא במישור המציאותי או ההלכתי. הקצות סובר שקנין הפירות כקנין הגוף מדובר במישור המציאותי הרי שתשובתו היא במישור המציאותי אכן האתרוג הוא כמו שלו וניתן לנגוס בו, אלא שיתחייב מדיני נזקים. ואילו ר' שמעון שקופ עונה תשובה הלכתית שאולי האתרוג הוא עם מגבלות מסויימות אבל אין מגבלות אלו יוצרות הפקעה בבעלות על האתרוג.